

KORRUPSIYAGA QARSHI KURASHISHDA RIVOJLANGAN DAVLATLAR TAJRIBASI

Matyaqubov Elyorbek Amonbayevich

*O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining
Xorazm akademik litseyi tarix fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Bu maqolada korrupsiya jinoyatini vujudga kelish sabablari va asoslari, uni bartaraf qilishda dunyo davlatlari tajribasi o'rganiladi. Jahon mamlakatlari tomonidan korrupsiyaga qarshi ishlab chiqilgan jazo choralari haqida tanishtiriladi.

Kalit so'zlar: Korrupsiya, Firibgarlik, O'g'irlik, Pora olish va berish, Jahon davlatlarni Jinoyat kodekslarida korrupsiyaga qarshi jazolar o'rin olishi.

Bugungi kunda jahon hamjamiyati oldida korrupsiya davlatlar rivojlani-shiga, iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy yuksalishiga to'sqinlik qilayotgan salbiy illat sifatida paydo bo'ldi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev ta'kidlaganidek, "Korrupsiyaning oldini olmasak, haqiqiy ishbilarmonlik va investisiya muhitini yaratib bo'lmaydi, umuman, jamiyatning birorta tarmog'i rivojlan-maydi"[1]. Haqiqatdan ham, korrupsiyaviy jinoyatlar davlatning rivojlanishiga to'sqinlik qiladi, shuningdek xalqning davlat organlariga nisbatan ishonchini susaytiradi. Amalga oshirilgan islohotlar korrupsiyaviy jinoyatlarning sodir etilish dinamikasiga muayyan darajada ta'sir qildi.

Jumladan, 2020-yilda korrupsiyaviy jinoyatlar bo'yicha jami 1723 nafar, shundan 9 nafar respublika darajasidagi, 45 nafar viloyat darajasidagi, 1669 nafar tuman va shahar darajasidagi mansabdor shaxslar jinoiy javobgarlikka tortilib, korrupsiya oqibatida yetkazilgan 500 mlrd so'mlik moddiy zararining 71 foizi yoki 355 mlrd so'mi aybdorlardan tergov davomida undirilgan bo'lsa, 2021-yilning 6 oyi mobaynida 2544 nafar mansabdor shaxsga nisbatan korrupsiya holatlari bilan bog'liq bo'lgan 1676 ta jinoyat ishlari tergov qilinib, sudlarga yuborilgan [2].

Korrupsiyaga qarshi kurashda xalqaro institutlar ichida Birlashgan Millatlar tashkiloti muhim rol o'ynaydi. BMT tomonidan qabul qilingan korrupsiyaga qarshi kurashga yo'naltirilgan hujjatlar ichida 2003-yil dekabr oyida qabul qilingan Korrupsiyaga qarshi Konvensiyasi katta ahamiyat kasb etadi [3]. **O'zbekiston Respublikasi 2008-yil 7-iyuldagi qonun bilan mazkur Konvensiyaga qo'shilgan.** Korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha nafaqat BMT, balki Yevropa Ittifoqi, Jahon banki, Transperensy International xalqaro nohukumat tashkiloti, Iqtisodiy hamkorlik

va taraqqiyot tashkiloti, Butunjahon bojxona tashkiloti ham korrupsiyaga qarshi kurash bo'yicha o'zlarining faoliyatida alohida e'tibor berib kelmoqda.

Hozirda rivojlangan mamlakatlarda ham korrupsiya bilan bog'liq jinoyat-larlarni uchratish mumkin, lekin ular doimiy ravishda korrupsiya bilan qarshi kurashib keladi va korrupsiya darajasi kamligi bo'yicha jahon reytingida yuqori o'rinlarda turadi.

Jumladan, Transperensy International xalqaro nohukumat tashkilotining 2020-yildagi statistic ma'lumotlariga ko'ra, korrupsiya darajasi past mamlakatlar reytingida Yangi Zelandiya 1, Daniya 2, Finlandiya, Singapur, Shvitsiya 3-o'rinni egallagan bo'lsa, **Markaziy Osiyo davlatlaridan Qozog'iston 94, Qirg'ziston 124, O'zbekiston 146-o'rinni egallagan.** Hech bir davlat korrupsiyadan, uning zararli oqibatlaridan mutlaq himoya qilinmagan. Shu sababli har bir davlat qonunlarida korrupsiyaga qarshi kurash eng dolzarb masalalardan biri sifatida e'tirof etiladi.

Xususan, **Xitoy Jinoyat kodeksining** 382-moddasiga ko'ra davlat xizmatchilarining o'z mansab imtiyozlaridan foydalangan holda davlat mulkini o'zlashtirib olishi, o'g'irlashi, firibgarlik yo'li bilan olishi yoki boshqacha tarzda o'zlashtirishi korrupsiya deb hisoblanadi. Shuningdek, davlat organlari, davlat korxonalari, korxonalar, tashkilotlar, xalq birlashmalari davlat mulkini boshqarish va xo'jalik yuritish ishonib topshirilgan shaxslarning o'z xizmat afzalliklaridan foydalangan holda o'zlashtirib olishi, o'g'irlashi, aldash yo'li bilan davlat mulkini boshqa yo'llar bilan noqonuniy egallab olishi ham korrupsiya sifatida baholanishi belgilangan.

Korrupsiya bilan bog'liq jinoyatlarning og'iryengilligiga qarab javobgarlik belgilangan bo'lib, 100 ming yuandan ortiq miqdordagi yakka tartibdagi korrupsiya uchun o'n yildan ortiq muddatga ozodlikdan mahrum qilish jazosi tayinlanishi, agar mol-mulki musodara qilingan holda yoki unsiz yillar yoki muddatsiz ozodlikdan mahrum qilish, jazoni o'ta og'irlashtiruvchi holatlarda – o'lim jazosi va molmulkini musodara qilish belgilangan.

Germaniya huquqshunoslarining fikriga ko'ra, mansabdorlik jinoyatlari nafaqat sub'ekt "Mansabdor shaxsning belgisi bo'yicha, balki himoya qilinadigan ob'ekt" davlat apparati normal amal qilishi bo'yicha ham birlashtirilgan.

"Basharti shaxs: a) amaldor yoki sudya hisoblanadigan; b) boshqa ommaviy-huquqiy xizmat munosabatlarida bo'lsa; v) ommaviy boshqaruv vazifalarini qaysidir hokimiyat organida yoxud boshqa muassasada yo uning topshirig'iga ko'ra amalga oshirishga da'vat etilgan bo'lsa, u mansabdor shaxs hisoblanadi".

Bundan tashqari, "bevosita ommaviy xizmat qilishga da'vat etilgan", ya'ni "Mansabdor shaxsning o'zi bo'lmasada, hokimiyatning qaysidir organida ommaviy boshqaruv vazifalarini amalga oshirayotgan yoki bunday vazifalarni amalga oshiruvchi

muassasa yoxud birlashmada band bo'lgan xodim mansabdorlik jinoyatlarining sub'ekti hisoblanadi"[4].

Germaniya Federativ Respublikasi Jinoyat kodeksining 332-moddasiga ko'ra korrupsiya bilan bog'liq jinoyatlar uchun olti oydan besh yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanishi belgilangan. Demak, Germaniya qonunchiligida korrupsiya uchun tayinlanadigan jazo uncha

og'ir bolmasada, lekin ushbu jinoyatning sub'ekti faqatgina mansabdor shaxs emas, balki davlat organlarining har bir xodimi ham bo'lishi mumkin va ular bir xil javobgarlikka tortiladi.

Ispaniya Jinoyat kodeksi esa, poraxo'rlik jinoyatini pora evaziga amalga oshirilgan xatti-harakatlarning qonuniy yoki noqonuniyligiga ko'ra ikki turga ajratadi. Kodeksning 419- moddasiga ko'ra, mansabdor shaxs yoki davlat xizmatchisining o'z xizmat majburiyatlarini buzish yoki bajarmasligi evaziga o'zi yoki uchinchi shaxslar foydasini ko'zlab, sovg'a, mukofot yoki har qanday ko'rinishdagi taqdirlashni qabul qilishi, so'rashi yoki qabul qilishga rozilik bildirishi uchun jinoiy javobgarlik belgilangan bo'lib, uch yildan olti yilgacha ozodlikdan mahrum qilish jazosi, shuningdek, davlat xizmati bilan shug'ullanishni alohida taqiqlash va sodir etgan qilmishi uchun yetti yildan o'n ikki yilgacha muddatga mansabdor bo'lish taqiqlanadi. Kodeksning 420-moddasi shunday xatti-harakat yoki harakatsizliklarni o'z majburiyatlarini buzmaganda sodir etish uchun jinoiy javobgarlikni nazarda tutadi.

Ispaniya qonunchiligida shuni ko'rishimiz mumkinki, agar davlat organi xodimlari korrupsiya bilan bog'liq jinoyatni sodir qilsa, u faqatgina jinoiy javobgarlikka tortilib qolmasdan muayyan muddatga davlat xizmatida ishlashi taqiqlanadi. Bu korrupsiyaga qarshi kurashishning o'ziga xos yo'li hisoblanib, korrupsiyani oldini olishga samarali ta'sir ko'rsatadi.

Janubiy Koreya Jinoyat kodeksining 129-moddasi pora olishdan tashqari, pora so'rash va pora olishga va'da berish uchun ham javobgarlikni belgilaydi. E'tiborga molik jihati shundaki, mazkur davlat jinoyat qonunchiligi nafaqat pora berish yoki pora berishni va'da qilishni, balki shaxsning pora berish haqida o'z xohishini namoyon qilganligi holatini ham jazoga sazovor qilmish sifatida baholaydi. Janubiy Koreyada korrupsiyaga qarshi jinoyatlar uchun jazo tayinlashning bu usuli samarali hisoblanib, bunda nafaqat jinoyatni sodir qilgan

shaxs, balki pora olish yoki berish haqida o'z xohishini aytgan shaxs ham jinoyat sub'ekti bo'ladi va javobgarlikka tortiladi.

AQSh va Buyuk Britaniya jinoyat qonuniga binoan, ommaviy tashkilotlarning xizmatchilari – mansabdor shaxslar ham, boshqa xodimlar ham pora olganlik uchun javobgarlikka tortilishi mumkin.

AQSh kodekslarining “Jinoyatlar va jinoiy ish yuritish” deya nomlangan 18-bobi 201-moddasi mansabdor shaxslar yoki guvohlarning poraxo‘rligi uchun jinoiy javobgarlikni belgilaydi. Unga binoan, pora olish va berishdan tashqari, pora taklif qilish, va‘da qilish, pora so‘rash va porani olishga rozilik bildirish ham jinoiy javobgarlikka sabab bo‘ladi.

Janubiy Koreyada bo‘lgani kabi AQShda ham korrupsiya jinoyati haqida o‘z xoxishini bildirganlik uchun ham javobgarlik belgilangan. Demak, ushbu yo‘l ham samarali hisoblanib, korrupsiyani oldini olishga ma‘lum miqdorda o‘z hissasini qo‘shadi. Korrupsiya darajasi eng past davlatlar reytingining yuqori o‘rinlarida turgan davlatlardan biri Singapur hisoblanadi.

“Korrupsiyaning oldini olish to‘g‘risida”gi Qonunning

5-moddasiga asosan o‘zi yoki boshqa shaxs tomonidan yoki ular bilan birgalikda har qanday shaxs – o‘zi yoki boshqa shaxs uchun pora so‘rash yoki olish yoki olishga rozilik berish yoki har qanday shaxsga yoki uning manfaati uchun pora berish, va‘da qilish yoki taklif qilish huquqbuzarlikda aybdor bo‘ladi va sudlan- ganda 100 000 dollardan ortiq bo‘lmagan jarimaga tortiladi yoki 5 yildan ortiq bo‘lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilinadi. Shuningdek ushbu Qonunda parlament a‘zosining va davlat organi a‘zosining korrupsiya bilan bog‘liq jinoyatlari uchun alohida javobgarlik belgilanganligi bilan ham ahamiyatlidir.

Singapur qonunchiligida poraxo‘rlik jinoyatlari pora evaziga amalga oshiriladigan harakatlarning aniq ro‘yxatini belgilash orqali chegaralab qo‘yilgan. Xuddi shunday normani **Malayziyaning 2009-yildagi korrupsiyaga qarshi kurashish komissiyasi to‘g‘risidagi Qonunida** ham ko‘rishimiz mumkin.

Korrupsiyaga qarshi kurashda Finlandiya tajribasi diqqatga sazovor. Xalqaro Transparency International tashkilotining ma‘lumotlariga ko‘ra korrupsiya darajasi eng past bo‘lgan davlatlardan biri Finlandiya hisoblanadi. Mazkur davlat korrupsiya darajasi eng past bo‘lgan davlatlar kuchli beshtaligiga kirib keladi.

Hozirgi kunda Finlandiyada yiliga 3 yoki 4 ta poraxo‘rlik bilan bog‘liq jinoyat ishlari ko‘rilar ekan. Ushbu holatni 1980-1989-yillar oralig‘idagi davr bilan taqqoslaydigan bo‘lsak, mazkur yillarda 81 nafar shaxslar pora olganlik uchun, 49 nafar shaxslar pora berganlik uchun jazolangan.

E‘tiborli jihati shundaki, **Finlandiya Jinoyat kodeksida "korrupsiya"** degan tushuncha mavjud emas. Unda mansabdor shaxslarning poraxo‘rligi uchun jinoiy javobgarlik belgilangan bo‘lib, bunday jinoyatni sodir etgan mansabdor shaxslar uchun qilmishning ijtimoiy xavfliligiga qarab jarima yoki 4 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish jazosi tayinlanadi. Korrupsiyaga oid jinoyatlar uchun javobgarlik masalalari, ushbu turdagi jinoyatlarni oldini olish bo‘yicha rivojlangan xorijiy

davlatlarning tajribasini tahlil qilar ekanmiz, xorijiy mamlakatlarda korrupsiya bilan bog‘liq jinoyatlar uchun turli darajadagi jazolar belgilangan.

Ayrim mamlakatlarda jinoyatning ijtimoiy xavfliligiga qarab jarima jazosidan ozodlikdan mahrum qilish jazosigacha, ayrimlarida esa ozodlikdan mahrum qilish jazosidan o‘lim jazosigacha hukm qilinishi belgilangan. Jamiyatda-gi o‘rniga qarab jazo tayinlanadi va bu jazoning adolatliligi, odilligi kabi prinsiplarning to‘g‘ri qo‘llanishiga, jamiyatda korrupsiyaning eng past darajaga tushirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari korrupsiyani oldini olish uchun ko‘plab xorijiy davlatlarda mansabdor shaxslarning mol-mulkini deklaratsiya qilish, barcha sohalarda jamoatchilik nazorati, davlat tashkilotlari tomonidan ko‘rsatiladigan xizmatlarning elektron tartibda amalga oshirish tizimi yo‘lga qoyilgan .

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 24-yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi. <https://president.uz/oz/lists/view/4057>
[Elektron manba].URL: <https://kun.uz/30443880>
- 2.Birlashgan Millatlar Tashkilotining Korrupsiyaga qarshi Konvensiyasi. // [Elektron manba].
- 3.URL: <https://lex.uz/docs/-1461329> (United Nations Convention Against Corruption);
- 4.URL:<https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/nzl>